

Živa DEU

Prenova grajenih struktur v sodobnem urejanju naselij

(nove usmeritve in realnost v slovenskem prostoru)

Sanacija
Varstvo
Prenova
Integralno
varstvo
Stavbna dediščina
Kulturna
dediščina
Integralni
varstveni načrt
Prenova novega
Prenova
degradiranih
urbanih območij

Built heritage
Cultural heritage
Integral
protection
Integral
protection plan
Protection
Reconstruction
Rehabilitation
Rehabilitation of
degraded urban
areas
Rehabilitation
of the new

Ker se pogoji življenja v bivalnih okoljih vidno slabšajo, je mednarodna skupnost oblikovala posebna priporočila za razvoj mest in drugih naselij (Carigrajska deklaracija in Agenda Habitat). Oblikovana so na osnovi sprejetih načel trajnostnega razvoja. V oblikovanih priporočilih je bodoče trajnostno urejanje bivalnega okolja usmerjeno v sanacijo (prenovo) obstoječega stanja. Ta priporočila so vključena v slovenske normativne in vrednostne dokumente. Ker pa dokumenti, predvsem normativni, niso med seboj usklajeni in jim ne sledijo podrobni zavezujoči in novim hotenjem prilagojeni izvedbeni dokumenti, priporočila, navodila, modeli in različne spodbude in omejitve, se sodobno trajnostno načrtovanje bivalnega okolja v našem prostoru ne odraža. Nasprotno, večplastna degradacija naših kulturnih krajin se dnevno stopnjuje.

Because living conditions in the built environment are evidently deteriorating the international community has formulated special guidelines for the development of cities and other settlements (Istanbul declaration, Agenda Habitat). They were prepared according to principles of sustainable development. In these guidelines future sustainable management of the built environment is directed towards rehabilitation of the present condition. These guidelines are integrated in Slovenian normative and evaluation documents. However, since these documents, especially the normative ones, are not mutually coherent and do not have necessary back-up in development plans, guidelines, by-laws, models and different stimulation or restrictions, contemporary planning of the built environment, doesn't manifest itself in our space. On the contrary, multi-layered deterioration of our cultural landscape continues relentlessly.

1. Uvod

Negativne spremembe, tesno povezane z razmerji in delovanjem sodobnih družb, se odražajo tudi v bivalnem okolju, različno velikih naseljih. V analizi z naslovom Okolje v Sloveniji je zapisano, da urbana območja, v njih živi danes več kot polovica (50,5 %) prebivalstva, »predstavljajo najbolj onesnažene pokrajinske ekosisteme, največja pa je onesnaženost zraka, vode in prsti« (Velkavrh A. Okolje v Sloveniji 1996, Ljubljana, 1999: 30).

Ker se pogoji bivanja v velemestih, mestih in drugih manjših naseljih vidno slabšajo ter ponekod dosegajo celo krizne razsežnosti, je mednarodna skupnost oblikovala posebna priporočila za razvoj mest in drugih naselij (Carigrajska deklaracija in Agenda Habitat;

sprejeti na II. konferenci Združenih narodov o človekovih naseljih, v Carigradu, 14. junija 1996). Oblikovana so na osnovi sprejetih načel do celovite prostorske stvarnosti odgovornega, trajnostnega razvoja.

V oblikovanih priporočilih je bodoče, trajnostno urejanje bivalnega okolja usmerjeno v sanacijo obstoječega stanja. Širitve naselij so priporočene šele po uspešnem preoblikovanju obstoječih grajenih struktur.

Z novimi usmeritvami je prenova z vsemi svojimi specifičnimi oblikami, od prenove kulturne dediščine do prenove vseh, tudi novjših grajenih struktur (integralno, celovito varstvo stavbne dediščine) in prenove degradiranih urbanih območij (preoblikovanje nekvalitetno uporabljenega prostora), postala neločljivi, celo najpomembnejši del sodobnega oblikovanja naselij.

2. Nove usmeritve in urejanje bivalnega okolja v slovenskem prostoru

prenova kot izhodišče v urejanju prostora

2.1 Normativna in vrednostna izhodišča

Normativna izhodišča

Nove mednarodne usmeritve, imenujmo jih nove, čeprav so nekatere stare že več kot dobro desetletje, so v obliki splošnih določil vključene v številne normativne dokumente, ki v slovenskem prostoru tako ali drugače posegajo v urejanje bivalnega okolja. Mednje štejemo: Ustavo, zakone (Zakon o urejanju prostora, Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor, Zakon o graditvi objektov, Zakon o varstvu okolja, Zakon o varstvu kulturne dediščine ...), prostorske planske in izvedbene akte (Prostorski plan države, Prostorski plani občin ... Prostorski ureditveni pogoji, Prostorski izvedbeni načrti: zazidalni načrt, ureditveni načrt, lokacijski načrt) ter ratificirane mednarodne sporazume, dogovore in druge dokumente.

S ciljem prekiniti stanje in v večini primerov stihijski in nenačrtovan razvoj naših naselij usmeriti v sozvočju z mednarodnimi usmeritvami k višji kakovosti je bilo v zadnjem obdobju v prostorskih sestavinah Dolgoročnega in srednjeročnega prostorskega plana Republike Slovenije spremenjeno in dopolnjeno tudi poglavje, ki usmerja razvoj poselitve.

Za osvežitev vedenja citiramo drugi 2. člen odloka o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin Dolgoročnega in srednjeročnega plana RS (Ur. l., št. 11/99), ki se glasi:

»Poselitev se usmerja v ureditvena območja naselij, redefinirana na osnovi navodil o vsebini in metodologiji izdelave strokovnih podlag in prostorskih sestavin planskih aktov občin. Pri urejanju naselij je potrebno izkoristiti stavbna zemljišča v naselju z aktivno prenavo obstoječega stavbnega fonda, s sanacijo degradiranih urbanih območij in z aktiviranjem nezadostno izkoriščenih stavbnih zemljišč. Izjemoma se lahko naselje širi, ob upošte-

Slika 1: »Temeljni problem Slovenske ceste je njen urbanizem. To je cesta brez vizije, kjer ne štimajo niti stavbni gabariti. Linija proti severu končuje strašljiva stolpnica SCT, dvojčica Črne vdove. Na sproti grozi t.i. »Mrliški tič« ali Intereksportova stolpnica, pod katero so znamenite »vitrine«. Metalka nekje na sredi te ceste je pač Metalka. »Talka« nekakšnega »meke-keja«. Nedomišljena kot vse drugo tukaj. Skratka vse je nametano kot na dan poslednje kozlovske sodbe v Višnji gori« (Damjan J. Ovsec, Mesto znamo imeti. A ne znamo z njim živeti. Delo, 7. junij, 1997).

Nekvalitetna bivalna okolja bo mogoče le s celovito prenavo obstoječih grajenih struktur preoblikovati v okolja višjih kakovosti.

vanju drugih obveznih izhodišč, v primerih, če razvoj znotraj strnjene naselja ni možen ali bi bistveno poslabšal kvaliteto bivalnih pogojev.

- *Za območja, ki imajo identitetni vzorec razpršene poselitve, se ureditvena območja ne določijo. Ohrani se avtohtona oblika poselitve.*
- *Obstoječa razpršena gradnja, ki degradira prostor in ne upošteva avtohtone poselitve, se sanira s funkcionalnim in morfološkim zgoščevanjem ter zaokroževanjem.*
- *Nova razpršena gradnja ni dovoljena razen za potrebe kmetijske dejavnosti in dopolnilnih dejavnosti kmetij zaradi potreb prestrukturiranja kmetijstva v procesu prilagajanja in omogočanja*

konkurenčnosti na evropskem trgu v okvirih Evropske zveze. Pri tem je potrebno zagotoviti obranjanje kulturne krajine in poselitev podeželja.»

Vrednostna izhodišča

Med vrednostna izhodišča štejemo vsa gradiiva, ki so nam lahko kakorkoli v pomoč pri razvojnem načrtovanju poselitve in naselij, v katerih ima po načelu trajnosti prenova posebno vrednost. Pod določenimi pogoji (varstvo kulturne dediščine, integralno varstvo stavbne dediščine, ponovna uporaba že posejlenega prostora) ima celo prednost pred novogradnjami.

Med najpomembnejša vrednostna izhodišča gotovo sodijo mednarodni dokumenti, izdelani na ravni Združenih narodov, Sveta Evro-

Slika 2: V načrtovan razvoj naselja Dolenje jezero na Notranjskem ① je v skladu z vsemi mednarodnimi usmeritvami vključeno tudi celovito varstvo stavbne dediščine, s katerim se obstoječ gradbeni fond s posegi varstva in prenove ohranja in obnavlja ter se funkcionalno, tehnično in likovno nadgrajuje (ponovno vzpostavljanje pretrgane kontinuitete v urbanem in stavbnem razvoju), novo pa se načrtuje tako, da se ugotovljene kakovostne, trajno uporabne vrednosti obstoječega dopolnjujejo z znanji in zahtevami sedanjosti. V skladu z opisanimi merili je oblikovana nova stanovanjska stavba na robu naselja ② ③ ④ (avtorja arhitekture sta arhitekta Stane Mikuž in Marko Mušič) in je v slovenskem prostoru redek primer kakovostnega arhitekturnega oblikovanja v sodobnem načrtovanju urbane in arhitekturnega razvoja manjših naselij.

pe, Evropske unije in drugih mednarodnih teles (Akcijski program Združenih narodov – Agenda 21, Peti akcijski program Evropske unije (Towards Sustainability), Odločitve, sprejete na II. konferenci ZN o človekovih naseljih – Habitat II (Agenda Habitat, Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav) in Obveze iz mednarodnih in bilateralnih pogodb.

Med pomembna vrednostna izhodišča sodijo tudi v slovenskem prostoru izdelane, lahko zapišemo celo številne študije, razprave in raziskave, ki so bile izdelane s ciljem preoblikovanja še nekaterih sistemskih, metodološko in prostorsko-planskih rešitev za razvoj in urejanje naselij na različnih ravneh (več avtorjev: Študije in elaborati na področju prostorskega načrtovanja na državni ravni.¹ Ljubljana: Urad za prostorsko planiranje, Ministrstvo za okolje in prostor, 1999) in vsa gradiva, ki obravnavajo urejanje slovenskih naselij z okoljskega vidika, v katerih je dokazan padec kakovosti bivanja, kar se odraža v poškodovanih in onesnaženih naravnih virih in nenazadnje tudi v vidni likovni degradaciji grajenih struktur (naj omenim le zadnjo: več avtorjev: Mesta in urbanizacija, zbirka Usklajeno in sonaravno, št. 3/1999. Ljubljana: Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, 1999).

Sklenemo lahko, da so vsa v zadnjem desetletju v slovenskem prostoru izdelana gradiva namenjena vrednostnemu ali normativnemu (zakonodajnemu) urejanju naselij številna in da so z upoštevanjem vseh mednarodnih usmeritev trajnostnega razvoja naselij sodobna in tudi »vsebinsko« kakovostna. Z opredelitvami problema, pojmov, oblikovanimi izhodišči, analizami (vzroki in posledice), strategijami (strategija obvladovanja pojava, varovanja,) in predlaganimi rešitvami, vizijami, ukrepi so mnoga med njimi celo inovativna zunaj območja Slovenije (na primer izdelana Programska zasnova za naselje Štanjel. Avtorja: Likar, D. in Koželj, J. Naročnik: Regionalni center za okolje za srednjo in vzhodno Evropo).

2.2 Upoštevanje oblikovanih izhodišč (vloha in pomen prenove) v dejanskem urejanju bivalnega okolja

Toda kakovostni normativni dokumenti in množica drugih vrednostnih gradiv, v kate-

rih so razjasnjena stanja in podani številni predlogi in usmeritve, kako postopoma doseči zastavljen cilj v razvojnem urejanju naselij, seveda v različnih stopnjah ustvarjalne domiselnosti, v prostoru ne odsevajo. V uvodu orisana slika ohranja svojo podobo, premik k izboljššanju stanja v urejanju naselij ni opazen.

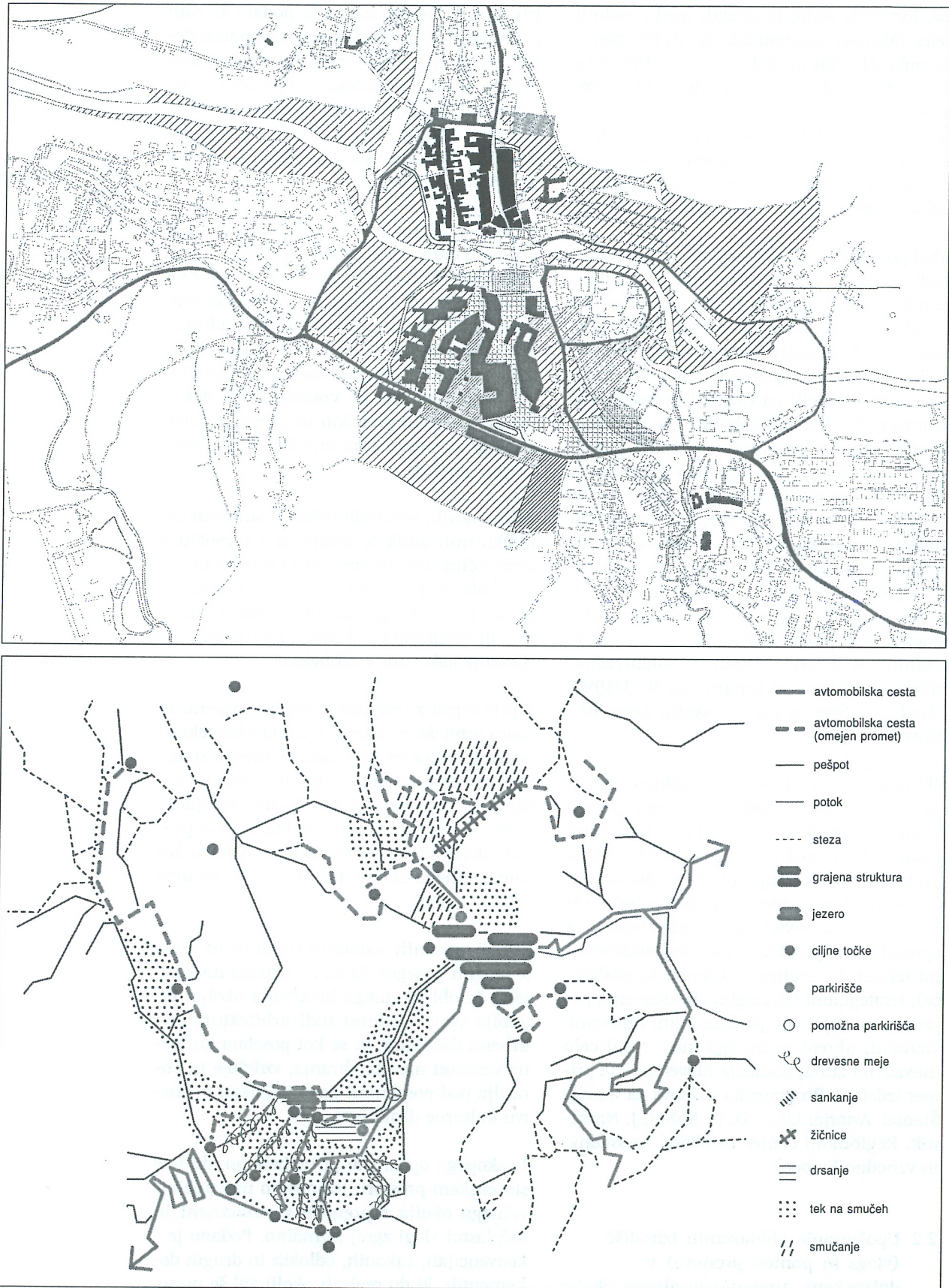
Prostorski razvoj naselij ni usmerjen v ponovno uporabo že poseljenega prostora, prenovno in recikliranje že zgrajenih struktur ter ponovno smotrno rabo ugotovljeno nekvalitetno uporabljenega prostora (degradirana urbana območja; Koželj, Ljubljana, 1998), ampak je, v nasprotju z vsemi uveljavljenimi normativnimi in vrednostnimi dokumenti, še vedno pretežno usmerjen v novogradnje navzven, razpršeno širitev na nepozidane površine.

Večina novih, sodobnih urbanih širitev in arhitekturnih oblik še vedno ni v sozvočju z obstoječimi identitetno oblikovanimi bivalnimi okolji, kljub temu da so se z usmeritvami trajnostnega razvoja v načrtovanju naselij oblikovala tudi nova merila za ocenjevanje kakovosti v arhitekturi.

V primerjavi z drugimi likovnimi smermi se mora arhitektura ozirati tudi na »kontekst«; nobena stavba ne stoji sama, temveč v soseščini: bodisi v soseščini z naravo, bodisi v soseščini z drugimi objekti (Košir, Ljubljana, 1991). Ocena kakovosti objekta je torej produkt dveh analiz: prvič, analize objekta kot samostojnega elementa, in drugič, analize objekta v prostoru.

Zaradi opisanih sodobnih urbanih in arhitekturnih posegov, ki se ne ozirajo na kontekst že oblikovanega bivalnega okolja, izgublja svojo vrednost tudi arhitekturna in urbana dediščina, ki se kot posebna kulturna vrednost naroda ohranja, vzdržuje in obnavlja pod posebnimi pogoji (Zakon o varstvu kulturne dediščine).

Iz skopega opisa stanja razberemo, da je v slovenskem prostoru trajnostno urejanje bivalnega okolja s prenovno v poudarjeni in večplastni vlogi zgolj formalno. Podano je v konvencijah, zakonih, odlokih in drugih dokumentih, ki do realnih okolij žal še ne sežejo. Prenova je kot pojem in dejavnost še vedno ozko usmerjena le v zaščito posameznih spomenikov.

Slika 3: Izseka iz na urbanističnih delavnicah v Škofji Loki (1999) in na Jezerškem (2000) izdelanih »strokovnih podlag« za oblikovanje načrta celovite prenoje (prostorski normativni dokument), ki bo posebej zavarovana naselbinska jedra vključil v širše razvojno urejanje naselij.

3. Vzroki za obstoječe nekakovostno in do okolja neobzirno urejanje bivalnega okolja

zapostavljanje prenove kot izhodišča v urejanju prostora

Vseh vzrokov za obstoječe nekvalitetno urejanje bivalnega okolja v slovenskem prostoru na tem mestu ni mogoče naštet. Zelo pomembno pa je dejstvo, da je sodoben razvoj bivalnega okolja, ki je usmerjen v prenovo obstoječih grajenih struktur, v slovenskih normativnih in vrednostnih gradivih formalno podprt. Dokumenti pa, predvsem normativni, niso med seboj usklajeni, in kar je tudi pomembno, za dosego v njih zastavljenega cilja jim ne sledijo vsa potrebna podrobno zavezujoča gradiva (pozakonski akti, priporočila, sondažni preizkusi, modeli, navodila ...), ki bi splošne usmeritve razvezala v uporabne elemente v prostorskih in tehnično izvedbenih aktih.

Tako je danes večina naših prostorskih izvedbenih aktov, ki so osnova za nove posege v bivalna okolja, ne glede na formalno usklajenost z nadrejenimi dokumenti, po vsebini zastarela. Nova načela so s prenovo kot izhodiščem za celovito urejanje bivalnega okolja v skladu z zakoni in Prostorskim planom države v izvedbene dokumente vključena presplošno in neprilagojeno posameznim prostorskim posebnostim. Na primer: integralno (celovito) varstvo stavbne dediščine kot nepogrešljiv mehanizem za ohranitev krajinske in kulturne razpoznavnosti prostora in kakovosti bivalnega okolja v izdelanih izvedbenih dokumentih (PIA) ni izhodiščna vrednota, zato na osnovi njih izdelane urbanistične informacije za možne posege v prostor še vedno vključujejo splošne obvezne odmike od parcelnih mej, pa če je to v danih možnostih izvedljivo ali ne (v mnogih primerih je celo v nasprotju z izdelanimi kulturnovarstvenimi mnenji in drugimi strokovnimi presojami).

4. Zaključek

Dejansko stanje v našem prostoru nam jasno kaže, da vzpostavitev bolj kakovostnega bivalnega okolja, v katerem ima pomembno vlogo prenova v vseh opisanih raznolikostih,

ni mogoča samo s splošnimi usmeritvami v normativnih in vrednostnih dokumentih, ki niso niti med seboj usklajeni. V najkrajšem možnem času, degradacija bivalnega okolja se namreč dnevno stopnjuje, bomo morali:

- uskladiti nekatere dele obstoječih zakonodaj in doseči strokovno in politično soglasje o nadgradnji in izboljšanju obstoječega normativnega sistema z jasno postavljenim sistemom vrednot,
- uvesti spodbude in omejitve (strokovne, razvojne, davčne ...),
- pričeti dosledno izvajati veljavni normativni sistem v urejanju bivalnega okolja (kontrola, sankcije),
- oblikovelij. robna navodila, vzorčne primereend
- 21. Ljubljana: Umanotera. Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, 19.
- Agenda Habitat. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostota; integralni varstveni načrt, Ž. Zbornik strokovnega srečanja bi (pa čeprav na pragmatičen način) prekinili tok sedanjega urejanja, naraščajočo anarhijo (vključujoč samovoljo arhitektov) in degradacijo v urejanju naselij.

Dr. Živa Deu, univ. dipl. inž. arh.
Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Opomba

- 1 Publikacija z naslovom Študije in elaborati na področju prostorskega načrtovanja na državni ravni, ki jo je izdal Urad za prostorsko planiranje, je oblikovana kot neke vrste vodnik, ki omogoča hitrejši vpogled v velik del raziskovalno-strokovnega dela na temo urejanja prostora, izvedenega v zadnjih desetih letih. Med predstavljenimi elaborati je v sklopu Poselitve kar osemnajst delov, ki z različnih vidikov osvetljujejo stanje in oblikujejo vizije bodočega razvoja naselij. Če k tem prištejemo še raziskave s področja urejanja krajine in infrastrukture, ki so tudi vpete v urejanje naselij, lahko zaključimo, da imamo v prostoru Slovenije temeljnih gradiv za oblikovanje novih ali preoblikovanje obstoječih različno zavezujočih dokumentov veliko.

Viri in literatura:

- Deu, Ž. (1997) Zbornik strokovnega srečanja. Svetovni dan urbanizma. Svetovni dan Habitata. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.
- Gabrijelčič, P. (1996) Urejanje prostora z vidika razpršene gradnje. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.
- Košir, F. (1991) Vrednote: Metode in merila. Urbani izziv, št. 18, l. 1991. Ljubljana: Urbanistični inštitut RS.

Koželj, J. (1996) Degradirana urbana območja. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.

Lah, A. (1995) Leksikon okolje in človek. Ljubljana: ČŽD Kmečki glas.

Pirc Velkavrh, A. (1999) Okolje v Sloveniji 1996. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor.

Pogačnik, A. (1992) Urejanje prostora in varstvo okolja. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vahtar, M. (1991) Krajina kot izhodišče za zasnovo grajenih in drugih ustvarjenih prvin.

Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Valenčak, J. (1991) Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Listine, zakoni in konvencije

Agenda 21 (1995) Ljubljana: Umanotera. Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.

Agenda Habitat (1997) Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.

Evropska kulturna konvencija, sestavljena v Parizu 19. decembra 1954, (št. 18),

Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 4–31/87 – str. 3 (glej Akt o notifikaciji nasledstva ... , Uradni list RS, št. 14–728/92).

Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, podpisana v Parizu 23. novembra 1972, Uradni list SFRJ, št. 56–947/74, str. 1771 (glej Akt o notifikaciji nasledstva ... , Uradni list RS, št. 15–86/92).

Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva, sprejeta v Granadi 3. oktobra 1985, (št. 121), Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 4–11/91, str. 36 (glej Akt o notifikaciji nasledstva ... , Uradni list RS, št. 14–728/92).

Svet Evrope, Odbor za kulturno dediščino, skupina strokovnjakov, Kvalitetna krajina in območja dediščine, Osnutek priporočila za varstvo kulturne krajine in njeno upravljanje. CC – PAT (93) 80, 10. september 1993, Strasbourg (Council of Europe, Cultural heritage committee, Grup of Specialists on Heritage Landscapes

and Sites; Draft recommendation to member states on the conservation and management of cultural landscape areas as part of landscape policies. CC – PAT (93) 80, 10. september 1993, Strasbourg)

Svet Evrope, Odbor za kulturno dediščino, skupina strokovnjakov, Kvalitetna krajina in območja dediščine, Osnutek priporočila za varstvo kulturne krajine in njeno upravljanje. CC – PAT (93) 48, 10. september 1993, Strasbourg, Council of Europe, Cultural heritage committee, Grup of Specialists on Heritage Landscapes and Sites; Draft recommendation and management of cultural landscape areas CC – PAT (93) 48, 10. september 1993, Strasbourg.

Svet Evrope, Odbor ministrov, Priporočilo o zaščiti in prenovi ruralne arhitekturne dediščine. R (89) 6, Granada, 3. oktober 1985 (Council of Europe, Committee of ministers, On the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage; Recom. R (89) 6, Granada 3. October 1985).

Svet Evrope, Odbor ministrov, Priporočilo odbora ministrov državam članicam o zaščiti in prenovi arhitekturne dediščine v urejanju prostora. R (89) 5, 13. april 1989 (Council of Europe, Committee of ministers, Of the committee of ministers to member states concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations. R (89) 5, 13 april 1989).

Druga priporočila

Principes d analyse scientifique, Architecture, Paris: Ministere des affaires culturelles, 1972.

Študije in elaborati na področju prostorskega načrtovanja na državni ravni. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, 1998.

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega plana, Ljubljana 1999 RS; Uradni list, št. 11/99.

Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor, Uradni list, št. 71–2581/93.

Zakon o varstvu okolja s komentarjem. Ljubljana; Gospodarski vestnik, 1994.

Zakon o varstvu kulturne dediščine, Uradni list, št. 7/99.